בס"ד

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

יא בתשרי תשע"ט נשלח חינם מידי שבוע, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 72

דווח כוזב על חיסור בחול המועד כימי מחלה

דיווח כוזב שאין בו תועלת ממונית

המקרה:

חברות רבות מקיימות סדרי עבודה שוטפים בימי חול המועד, חרף קדושת היום, עובדה שמזקיקה עובדים לקחת ימי חופש על חשבונם, ובכך לגרע את היכולת לנצל חופשות יזומות במהלך השנה.

אחד העובדים שמע מחביריו בעבודה כי נהגו לדווח על ימי חול המועד כימי מחלה שזכאים להם, ובכך להותיר את ימי החופשה לתזמוניים אישיים. העובד, שאל את הבוס התפעולי שלו, והוא אישר נוהל זה, וציין שאף הוא נוהג כך.

ומבקש לשאול האם מותר לדווח שקר המוסכם וידוע לכל.

תשובה

המוציא ימי מחלה שלא מוצדקים[1] עובר בכמה איסורי תורה; גזל, שקר שעימו הוציא ממון (מהמעסיק או מביטוח לאומי), הטעיית הרופא שחתם לו ומוציא דווח שקר.

אם הביטוח לאומי יידרש לשלם על ימי המחלה – אסור לגזול ולדווח שלא כדין אף לו רבים מועלים שלא כהוגן. ברם אם המעסיק אמור לשלם על ימי המחלה, אזי דיווח בידיעת ובהסכמת הדרג **הניהולי** (או התפעולי אם הינו בעל הסמכות) – מותר (וצ"ע באם נדרש לשקר ולהוציא אישור רפואי לכך). שכן אין בכך רווח ממוני מדיווח שונה זה, אלא ניצול מרבי של זכויות לו זכאי העובד. אומנם, בכדי שלא ירגיל עצמו לשקר, יש שכתבו שטוב שהעובד יעשה לו סימן שהוא מדווח דיווח שקרי אם בלימוד אורחות חיים על פחיתות השקר ומעלת האמת ואם בדרך אחרת.

מטעם זה ניתן ל'הצהיר' על ימים כמחלה, **באם ההנהלה מכירה בשימוש** מזערי בכך למקרה צורך. אך לא ידווח על יום עבודה מלא כשלא היה כך, ולא יצא למנוחה או לתפילה **אלא אם כן הם מהלי המקום**. שאז תנאי העסקה כוללים הטבות לעובד, והמעסיק התרצה ליתן הטבות לשכיר באפיקים שונים.

הכלל הוא – הדיווח מותר אם נעשה בגלוי ובידיעה מפורשת של המעסיק.

ככל דיני ממון ישנה חמדת הלב ו'מורא היתירא' ו'תירוצים', ומוטב להצמד לאמת וליושר ולא להכשל בגזל.

נמוקי הדין

חומרת איסור השקר

מידת האמת הינה יסוד בחיינו – 'ראש דברך אמת' תהלים קיט קס, שכן הינה מידה אלוקית, שהרי 'חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת' שבת בדף נה, ו'ה' אלוקים אמת'. ועל בסיס מידה זו נבראנו: 'והאלהים עשה את האדם להיות ישר' קהלת ז כט. וכתיב: 'דובר שקרים לא יכון לנגד עיני' תהלים קא ז, ועל כך נצטוונו: 'מדבר שקר תרחק' שמות כג ד. ובכך הדובר אמת מתקרב להקב"ה: 'קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת' תהלים קמה יח. ויושב באוהל ה' כפי ששיבחו דוד המלך תהלים טו א-ב: 'מי יגור באוהלך, מי ישכון בהר קודשך הולך תמים, ופועל צדק, ודבר אמת בלבבו'. לא בכדי אמרה הגמ' במסכת שבת בדף לא. ששואלים לאדם בבי"ד של מעלה: 'נשאת ונתת באמונה', בכדי לעמוד על שורש חייו.

וכך מידתם של ישראל, כנאמר בצפניה ג יג: 'שארית ישראל לא יעשו עוולה ולא ידברו כזב, ולא ימצא בפיהם לשון תרמית', ומכן נובע שמנו 'ישראל', ואכן האבות נקראו ישרים וספר בראשית נקרא ספר ישרים כמבואר בנצי"ב. ובאר בפלא יועץ

---

[1] קיבלתי הערות רבות על פס"ד זה, נטען כי העובדה הרווחת שימי מחלה ניתנים במייל לכל המבקש מהרופא, וכך מתנהל שוק העבודה, ומדוע הירא דבר ה' יגרע. אני סבור שיש להגן על המעסיק ועל כספי ציבור ולא נכון לפגוע בהם אפי' אם זו נורמה, אא"כ ישנה הסכמה בדבר של המעסיק המשלם, ואז נכון לראות בימי מחלה אלו כתנאי העסקה, שניתן לכל המבקש ושפיר יוכלו הכל להתנהל באופן זה, וממילא אין כאן 'שקר' מוחלט.

שיסודה של מידה זו נטועה באמונה האישית: 'כל התורה כלולה באמונה, ואדם ניכר בכיסו. כי המאמין בה' כי הוא הנותן כוח לעשות חיל, ושכל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה מפי עליון, לא יאמין שעל ידי עוברו פי ה' יצליח בכל דרכיו, ואם יצליח בוודאי בלי שום ספק שיהיה עושר שמור לבעליו לרעתו, מלבד עונשו שיהיה שמור לו לעולם הבא. והמאמין בה' באמת בלב שלם, יאמין באמונה שהצור תמים פעלו כל דרכיו משפט. וכל דעביד רחמנא לטב עביד למען ייטב לו בעולם שכולו טוב, והן אמת שכל ישראל מאמינים בני מאמינים, אבל לא האמונה העיקר, והכל לפי רוב המעשה שיהיה מורה על האמונה'. בכך יש כדי לבאר את דברי הגמ' בסנהדרין בדף צב. בשם רבי אלעזר: 'כל המחליף בדיבורו כאילו עובד עבודה זרה', שכן מורה על הלך חשיבתו שיכול להערים ולזכות ולרוויח שלא מן הדין. ובכך ניתן להבין את דברי הגמ' בסוטה בדף מב. שכת השקרנים לא זוכה לראות פני שכינה.

בספר החינוך מצוה עד כתב על מעלת מידת האמת והריחוק מהשקר: 'שורש המצוה ידוע, כי השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אוהביו, מפני שהשם יתברך אל אמת וכל אשר אתו אמת, ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמיתיים כמו שהוא אל אמת, ולהיותם מרחמים כמו שידוע שהוא רחום, ולהיותם גומלי חסדים כמו שהוא רב החסד, אבל כל מי שמעשיו בהפך מדותיו הטובות, והם בעלי השקר שהם בהפך מדותיו ממש, כמו כן תנוח עליהם לעולם מה שהוא הפך מדותיו, והפך מדת הברכה שהיא בו היא המארה והקללה, והפך שמחה והשלום והתענוג שהם אתו הוא הדאגה והקטטה והצער, כל אלה חלק אדם רשע מאלהים, ועל כן הזהירתנו התורה להרחיק מן השקר הרבה, כמו שכתוב מדבר שקר תרחק. והנה הזכירה בו לשון ריחוק לרוב מיאוסו מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות, ומצד הריחוק הזהירתנו שלא נטה אוזננו כלל לשום דבר שנחשוב שהוא שקר, ואף על פי שאין אנו יודעין בבריא שיהא אותו הדבר שקר, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו'.

מה כולל איסור שקר מן התורה

הראשונים נחלקו בגדר איסור השקר המנוי בפרשת משפטים: 'מדבר שקר תרחק', אם הינו לאו בפני עצמו, וישנה השלכה משמעותית להבחנה זו;

א. בספר יראים בסי' רלה כתב: 'מדבר שקר תרחק. צוה יוצרינו בפ' ואלה המשפטים מדבר שקר תרחק חייב להתרחק אבל שקר שיוכל לידי חברו וצריך לתת לב בזה הענין שיוכל לבוא שקרו לידי היזק. ומקצת פירשו רז"ל... דתנו רבנן מניין לדיין שלא יעשה סיניגוריא לדבריו ת"ל מדבר שקר תרחק. מניין לדיין שלא יושיב בור לפניו ת"ל מדבר שקר תרחק (מניין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר שלא ישתוק ת"ל מדבר שקר תרחק) מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר שלא ישתוק ת"ל מדבר שקר תרחק. מניין לדיין שיודע בדין מרומה שלא יאמר הואיל ועדים מעידין אותו אחייבנו והקולר יהא תלוי בצואר עדים, ת"ל מדבר שקר [תרחק] וטובא איכא התם ומקצתן כתבתי. וכל יראי ה' יתנו לב להתרחק שיוכל לבא לידי רעה. ואם יאמר לא חשבתי שיבא הדבר לרעה דבר המסור ללב לכך נאמר ויראת מאלהיך'.

הרי הדגיש שישנו איסור שקר שהזהירה עליו התורה, ודוקא שקר שיכול לבוא לידי היזק לאחרים. כפי שהמשיך וציין שם: 'אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו, דדבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר דכתיב מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע'. וכן למד ממחלוקת ב"ש וב"ה לגבי אמירת כלה נאה וחסודה המובאת בכתובות בדף טז: שטענת ב"ש היתה לפגיעה וגניבת דעת הבעל ולא מצד עצם מידת השקר: 'אמרו ב"ש, לדבריכם הרי שהתה חגרת או סומא היאך יאמר כלה נאה וחסודה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק – ההיא יש בו רעה לבריות כדברי ב"ש, שנראה כגונב דעת הבעל'. נמצא, שהלאו אמור רק כשיוצר רעה והיזק לזולת מחמת שקרו, וכן באר התועפות ראם.

כשיטת היראים שמנה את לאו זה כאיסור בפנ"ע, סברו גם הסמ"ג עשה קז, סמ"ק מצוה רכז והרשב"ץ זוהר הרקיע סי' קנט.

וכ"כ בספר חרדים מצוות עשה פ"ד סי' כו: 'מצות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא בהו דרא דממונא שנאמר מדבר שקר תרחק, משמע אפילו ליכא רק דבור בעלמא. ואמרו ז"ל דהמשקר כאלו עובד ע"ז וילפי לה מקרא. אבל לשים שלום מותר ומצוה נמי איכא'.

ב. הרמב"ם בספר המצוות מצות לא-תעשה רפא לא ייחד לאו לדבר שקר אלא כלל איסור זה בכלל האיסור לשמוע בעל דין בלא נוכחות בעל דינו: 'שהזהיר השופט שלא לשמוע דברי אחד מבעלי הדין שלא בפני בעל דינו... שברוב אמנם יהיו דברי הבעל דין שלא בפני בעל דינו שוא, והזהיר השופט משמוע אותם הדברים כדי שלא תכנס לנפשו צורה אין יושר לה ולא אמתות... ולהזהיר מזה הענין בעצמו אמר מדבר שקר תרחק... ובכלל לאו זה גם כן אמרו אזהרה למספר לשון הרע ומקבל לשון הרע ומעיד עדות שקר'.

כשיטתו סברו גם הרס"ג עשין סימן קז והחינוך במצוה עד, תז.

שינוי מהאמת המותר

הגמ' ביבמות בדף סה: התירה לשנות מהאמת מפני השלום: 'א"ר אילעא משום ר' אלעזר ב"ר שמעון מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום', וכן הוא בב"מ בדף כג:, וכן נפסק בסמ"ג עשה קז, וברמב"ם בהלכות גזלה ואבדה פרק יד הלכה יג. וכן הביא האורחות צדיקים שער השקר.

יש לבאר דין זה עפ״י דברי הרב אליהו דסלר במכתב מאליהו ח״א עמ׳ 94 : ׳בתחילת חנוכנו הבנו, ש׳אמת׳ היא כשמספרים עובדות כמו שאירעו, ו׳שקר׳ כשמשנים מזה. אולם... יש הרבה אופנים שבהם אין הדבר כן. לפעמים אסור לומר דברים כמו ש הם, למשל, לספר מה שיש בו פגם לחברו, בלי תועלת והכרח, ולפעמים צריך דווקא לשנות כשהאמת תזיק ולא תועיל. כי אז מה שנראה כאמת, הוא שקר – שמוליד תוצאות של רע. ומה שנראה כשקר מביא לתכלית של אמת׳. ׳נמצא שאמת הוא מה שמביא לטוב ולרצון הבורא, ושקר הוא מה שנותן הצלחה לעסקיו של שר השקר, הסיטרא אחרא׳.

שקר ללא מטרות רווח

בגדר האיסור ׳מדבר שקר תרחק׳ אם הינו מצד השינוי מדרך וממידת האמת, או שהינו מפאת ההיזק הטמון שהסב השקר, נחלקו הראשונים והפוסקים ;

א. בשערי תשובה לרבינו יונה שער ג סי׳ קפו חילק בגדרי האיסור עפ״י כוונת ומגמת השקר, ומונה תשע דרגות של חומרה בשקר, וכלל אינו מזכיר את האיסור של ׳מדבר שקר תרחק׳ : ׳החלק התשיעי – בנים לא ישקרו בספור דברים אשר ישמעו והגדת מאורעות, אבל יחליפו דברים על אודות חפציהם מאין הפסד לאדם בדבר, אך ימצאו כמעט הנאה בשקרותם אף על פי שאינם מרויחים ממון בכך. ואמרו רבותינו כי גם זה אסור, והוא שנאמר : ׳למדו לשונם דבר שקר׳, אך אין ענשם כעונש המשקרים ללא דבר אשר זכרנו ענינם בחלק הרביעי׳.

בספר יד הקטנה דעות פ״י סק״ט כתב לגבי שקר שאין בו שום הפסד לזולתו שאינו כלול בלאו : ׳ובסיפור דברים לא יחליף מכפי ששמע, והגדת מאורעות לא ישקר, אבל יחליף וישקר על אודות חפצו וימצא הנאה בשקרותו, אע״פ שאין מרויח ממון ולא יפסיק לאדם בדבר, אשר גם זה אסור שנאמר למדו לשונם דבר שקר, אבל אין ענשו כעונש המשקר ללא דבר ללא תועלת. והיינו שהמשקר בסיפר דברים בעלמא אינו באיסור של ׳מדבר שקר תרחק׳ אלא רק מדרבנן משום ׳למדו לשונם דבר שקר׳. במסכת כותים לגר״ח קנייבסקי הערה ל לומד מכך שלא ציין לפסוק ׳מדבר שקר׳ שאין בשקרים מחוץ לבית הדין משום איסור זה.

כן עולה מדברי רבינו יונה אבות פ״א : ׳ואמרו חז״ל שאפילו ספור דברים בעלמא אין לו לאדם לשקר כההוא עובדא דדייה דרב וכו׳... ואת לא תעבד משום שנא׳ למדו לשונם דבר שקר. כי האדם המרגיל לשונו לדבר שקר בדבר שאין בה לא הפסד ולא תועלת, גם כי יבא לדבר דברים של עיקר לא יוכל לומר האמת כי פיהו המדבר וההרגל שולט עליו׳. הרי שנאסר השקר כלאו רק כשיוצר היזק לזולת ובלא נזק למדו להמנע מכך בשל המידה האישית ולא כלאו ואיסור. וכן התרה בשו״ת הרא״ש כלל ט, סי׳ א שנאסר השקר כשיוצר היזק ממוני או כשיש חילול ה׳. וראה עוד ביש״ש יבמות פ״ו סי׳ מו.

מהאי טעמא, כתב בספר התעוררות תשובה בסי׳ טז שאין לרמות את הקטן שהלולב שלו בכדי שיקיים מצוה זו בשלו כדין ׳לכם׳ : ׳ובאמת הוא תמוה למה כיון שצריך לחנך אותו בקטנותו כדי שיהא רגיל לעשות כך בגדלותו... א״כ צריך להיות של הקטן... והנה לכאורה היה די בזה אם יאמר אדם לבנו ויבטיחו שיתן לו לולבו במתנה או במתנה... כדי שיחשוב הקטן שהלולב שלו הוא ואז גם בגדלותו יהא רגיל לצאת רק בשלו... דבר זה אסור מפני שמרגיל אביו את עצמו לומר שקר׳. ובאר שלכן הגמ׳ הסמיכה את המימרות, כדלקמן : ׳ובזה יש להבין סמיכות ר״ז, שתחילה אמר האי דינא לא ליקני אניש הושענא לינוקא, דקונה ואינו מקנה וכו׳. ותיכף אח״ז מביא הגמרא : ואמר ר״ז, לא לימא אניש לינוקא יהיבנא לך מידי ולא יהיב לי׳, משום דאסור לאגמורי שקרא, שנאמר למדו לשונם לדבר... הגם שעתה עושה בהיתר לש״ש משום המצוה, מ״מ עי״ז ירגיל עצמו לדבר שקר גמור׳. ולא סבר שיש בכך לאו ואיסור גמור.

בסיס דבריהם מצוי בגמ׳ בשבועות בדף ל: שאיסור מדבר שקר תרחק נאמר על הנעשה בין כותלי בית הדין, כפי פשט העולה מהפסוק שכלל את איסור דבר השקר עם צויי בית הדין : ׳לא תטה משפט אביונך בריבו, מדבר שקר תרחק. ונקי וצדיק אל תהרג... ושחד לא תקח. כי השחד יעור פקחים, ויסלף דברי צדיקים׳. כפי שהבין האבן עזרא שמות כג, ז : ׳מדבר שקר עם הדיין ידבר, שלא ידין דין שקר׳. ודרשה הגמ׳ שם שאין לדיין לעשות סניגרון, ואם יודע בחבירו שהוא גזלן לא יצטרף עימו לעדות. ובהמשך הגמ׳ שם בדף לא. למדו מפסוק זה שלא ישמע הדיין דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חברו, והבעל דין לא יטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו, ואם הגיעו שנים לדין, אחד לבוש סמרטוטים ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה שישוו ביניהם. כן נראה שסבר גם הרמ״א טושן ונטען טז, י. סנהדרין כא, ז. עדות יז, ו שכן מנה את איסור שקר על הנעשה בבי״ד. ואילו על הנעשה מחוץ לבית הדין למדו מפסוקים מדברי קבלה שיש להמנע משום ׳שארית ישראל לא יעשו עוולה׳, או מהנאמר ׳למדו לשונם דבר שקר׳.

חלוקה זו מצוייה כבר ברמב״ם שהרי כתב בספר המצוות מצוה רמח : ׳שלא לכחש החובות שנתחייבנו בהם והפקדונות אשר הופקדו בידינו, והוא אמרו יתעלה לא תכחשו׳. וכתב במצוה רמט : ׳שהזהירנו שלא לישבע על כפירת ממון המוטל עלינו, וכשנשבע לשקר על כפירתו עבר על לא תשקרו׳. ובסוף הלכות טוען ונטען פט״ז ה״ט הביא פסוק זה ׳מדבר שקר תרחק׳ רק לענין : ׳אסור לאדם לטעון טענת שקר **כדי לעוות הדין או כדי לעכב**׳. כן דקדק בשו״ת חוט המשולש ח״א סי׳ טו בלשון הרמב״ם, וכן חילק היראים דלעיל להדיא : ׳אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו׳ (לדידיה, כל שגורם היזק אף חרון לבי״ד). ומהאי טעמא, סבר הגר״י פערלא בספר המצוות לרס״ג עשה כב החמירו טובא וחששו למיחזי כשיקרא בשטרות ומעשי בית דין, שכן שקר בבית הדין ויוצר היזק לזולת חמור יותר.

הש״ך בריש סי׳ עה כתב שגם אם מבקש לעשות צדק ולהגן על עצמו - בכלל האיסור הוא : ׳אסור לטעון שקר כדי לעוות הדין או כדי לעכבו אע״פ שהוא זכאי׳. נראה שהבין שכל עוד יש לו תועלת מהשקר, היא נאסרה הגם שבכך מתכוון להגן על

זכויותיו. וראה בקובץ שמועות לרבי אלחנן וסרמן הי"ד נדפס בסוף קובץ שיעורים, ח"ב, חולין אות ג עמ' קלה שרק במילי דממון יש איסור שקר. יסוד הדברים מצוי בגמ' בשבועות בדף לא. שאסור לשני מלווים להתחזות לעדים על חוב למלווה השלישי, הגם שבכך ישיגו את המגיע להם כדין, וכן מבואר ברשב"א ח"ג סי' פא שאסור לשקר בכדי לקבל את כספו. אומנם הפני יהושע בכתובות בדף כח. סבר שמותר לזייף שטר המעיד על פירעון החוב. ויש לחלק בין הדינים.

כן מבואר בשיטה מקובצת בב"ק בדף נו. בשם הרא"ה בענין שוכר עדי שקר שחייב רק בדיני שמים: 'והשוכר עדי שקר וכו'. אבל השוכר עדי שקר להעיד על דבר אמת בין לנפשיה בין לחבריה אינו חייב אפילו בדיני שמים אלא שעובר על מה שכתוב בתורה מדבר שקר תרחק'.

ב. ברם לכמה פוסקים הסוברים דהאיסור לשקר בדברים בעלמא הוא מן התורה, הגם שלא מסב נזק לזולתו ולא מייטב בזכות השקר את זכויותיו. בספר החרדים מ"ע פ"ד מצוה כו כתב וז"ל: 'מצות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא דרא דממונא, שנאמר מדבר שקר תרחק, משמע אפילו דליכא רק דיבור בעלמא'. הרי להדיא שנאסר כל שקר אפילו בסיפור דברים בעלמא.

השל"ה הק' סוכה סי' סו כתב, שאף בדברים בעלמא שייך איסור דאורייתא של 'מדבר שקר תרחק': 'אף שהענין אמת, מכל מקום הדיבור שקר'. והסיק, דאסור לשקר אף שתצא מזה האמת, שאף שאין בזה משום מדבר שקר תרחק, מכל מקום יש בזה איסור משום למדו לשונם דבר שקר.

במגן אבות לרשב"ץ אבות פ"א משנה יח כתב: 'כשם שהעולם עומד על העבודה כך הוא קיים על האמת, כי בשקר אי אפשר לעבוד לאל אמת. והתורה הזהירה אזהרה יתירה ואמרה, 'מדבר שקר תרחק'. הרי שכלל את כל המשקר באיסור דאורייתא של 'מדבר שקר תרחק'.

בשו"ת בנין ציון חדשות סי' כא איתא שאם גבאי קורא לאדם בשם שאינו נכון, הוא עובר באיסור 'מדבר שקר תרחק'.

כן כתב החפץ חיים בפתיחה, עשה יג ובבאר מים חיים שם, וע"ע בבאר מים חיים הלכות רכילות כלל א ס"ק יד, ובספר שמירת הלשון שפת תמים פ"ו דיש אשר ישקר בדברים אשר שמע ומחליף קצת דברים במתכוין ואין לו תועלת בשקריו ולא הפסד לזולתו, אבל כה משפטו מאהבתו שקר מדבר צדק סלה, ופעמים שהוא בודה מלבו ספור הדברים כולו למען הרבות שיחה בין הבריות או להחשב בין החכמים ויודעי דברים הרבה, והאיש הזה אף שאין הפסד לאיש בשקריו ופחזותו, אבל גדול מאד ענשו בעז פניו ואהבת השקר ויכבד עונו כי יאהבהו לבלי תועלת.

הנצ"יב בפירושו העמק דבר על הפסוק מדבר שקר תרחק כתב: 'כי על בית דין אזהרה זו ביותר, משום הכי כתיב בפרשה דבית דין'. עכ"ל. משמע שהאיסור הוא על הכל אך על בית דין יש אזהרה ביותר.

החזון איש בספרו אמונה ובטחון פ"ד אות יג כתב: 'וראוי לקבוע הדיבור במדת האמת המתוקנה, ולא במדת השקר המקולקלת, כי חז"ל החמירו בזה מאד. והנה שינוי הדיבור מאמתת המדובר בשם שקר יקרא, וגנות השקר אינו בשביל המרמה שבו שמשתמש בשקרו בשביל ריוח המקווה לו ברמותו את רעהו, אלא אף השינוי שאינו משמש לגורם של אונאה, בסיפור דברים של מה בכך, בשם שקר יכונה, ובכלל עון השקר הוא, וכמו שאמרו בגמ' (ב"מ כג:) בהני תלת עבידי רבנן דמשנו במילייהו וכו', הנה הותר הדבר רק משום שכאן הגדת האמת יש בו מן הגנות, ונבחר כאן השינוי מן האמת, אבל בדברים אחרים כיוצא בהן אף שהן דברים של מה בכך ואינו גורם בשקרו שום הטעה לחברו, בכלל שקר הוא. וכבר הפליגו חז"ל בסנהדרין (צז.) וכו' ששינוי קל בדיבורו גורם לעונש מיתה ר"ל. ואמרו שם (צב.) כל המחליף בדיבורו כאילו עובד עבודה זרה. ואמרו שם (קב:) צא ממחיצתי שכן כתוב (תהילים קא ז) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני'.

הציץ אליעזר חלק טו סי' יב אסר לשנות פרטים בהגשת פירסומים כל שנועדו לקידומו של המגיש במשהו, ובתוך דבריו כתב לחשוש לשיטת הסוברים שכל שקר נאסר.

מאמרי חז"ל שהתירו שקר במקרים מסויימים

מצינו מאמרי חז"ל שהורו לומר שקר בניגוד לאיסור המוזכר, ועלינו לבאר את יסוד הוראה זו. ועפ"י מחלוקת הנ"ל יש ליישב כמה מובאות בדברי חז"ל שחכמים שינו מדרך האמת.

במסכת קידושין בדף מד: איתא שתלמידי הישיבה הפכו דברי שמואל וקרנא ושלחו לרב, ואיך עשו כן והלא למדו לשונם לדבר שקר. וכן בפסחים בדף כז. נאמר ששמואל לימד לתלמידים דברי רבי בשם חכמים כי היכי דניקום רבנן לאיסורא, ואיך עשה כן. וכן הקשה החתם סופר בשו"ת ח"ו סי' נט כיצד התירו חכמים לומר בפסחים בדף קיב: 'אם בקשת ליחנק - היתלה באילן גדול', ובאר רש"י שם בד"ה 'אם בקשת ליחנק': 'לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך. היתלה באילן גדול – אמור בשם אדם גדול'.

ולדעת הסוברים שלא נאסר שקר חוץ לבי"ד כשאין לו משמעות והיזק לחבירו, שפיר הותר הדבר. כן הוכיח התועפותראם מהמעשה ביבמות בדף סג.: 'רב הוה קא מצערא ליה דביתהו, כי אמר לה עבידי לי טלופחי – עבדא ליה חימצי, חימצי – עבדא ליה טלופחי. כי גדל חייא בריה, אפיך לה. אמר ליה איעליא לך אמך. אמר ליה אנא הוא דקא אפיכנא לה... אתלא תעביד הכי, שנאמר למדו לשונם דבר שקר', ולא נימק לו מטעם הפסוק 'מדבר שקר תרחק' שכן הוא נאסר רק במקום היזק לחבירו.

מחלוקת ב"ש וב"ה אם לומר: 'כלה נאה וחסודה'

הגמ' בכתובות בדף טז:-יז. הביאה ברייתא: 'תנו רבנן כיצד מרקדין לפני הכלה. בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא (לפי יופייה וחשיבותה מקלסים אותה, – רש"י), ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן בית שמאי לבית הלל: הרי שהייתה חיגרת או סומא, אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה: 'מדבר שקר תרחק'. אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו. הוי אומר: ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות'. נראה שנחלקו בהיתר לומר שקר לחתן.

אפשר שנחלקו בשאלתינו, לדעת ב"ש נאסר השקר הגם שאין לו תועלת ממונית והינו מחוץ לבי"ד, ואילו לדעת ב"ה כל עוד לא הרוויחו המשבחים דבר באמצעות השקר ולא אמרו זאת בבי"ד מותר הדבר, כפי שעולה ממסכת כלה רבתי פ"ט ה"א שכך טענו ב"ה: 'כי קאמר רחמנא מדבר שקר תרחק, משום ונקי וצדיק אל תהרג, היא לקומי שפיר דמי'.

אולם מצאנו מספר ביאורים למחלוקת זאת;

הריטב"א שם ד"ה "שבחנו", הובא בשיטמ"ק שם כתב בטעמא דב"ה: 'דכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום מדבר שקר תרחק'. וכן הביא החפץ חיים הלכות רכילות כלל א ובבאר מים חיים ס"ק יד. כן מבואר ברבנו יונה בשערי תשובה ש"ג סי' קפא ששקר שאיננו גורם כלל נזק לחברו - התירו חכמים לאֲמרו אם יש צורך בדבר בכדי 'לקיים מצוות ודרישת טובה ושלום'.

אך הט"ז באהע"ז בסי' סה סק"א באר שב"ה סברו שמותר לשבח את הבעל, היות ובעיניו היא נאה וחסודה, שאם לא הייתה יפה בעיניו - לא היה נושאה: 'יש עליה חוט של חסד בעיני חתן שלה כי אלמלא לא מצאה חן בעיניו לא נשאה'. וכן באר המהרש"א שם טז:. כן נראה שהבין בשטמ"ק שם: 'אפילו שתהיה כעורה אפשר בחוט של חסד [שיהיה משוך עליה]...'.

החת"ס בכתובות שם במהדו"ק באר שהמשבח מכוון על כנסת ישראל, שבת ותלמיד חכם שנמשלו לכלה, ולכן הותר לו לשבח את ה'כלה'.

ברם הב"ש שם סק"ב בשם הפרישה, הקורבן נתנאל על הרא"ש כתובות פ"ב סי' ב אות ד והמהר"ם שיף שם בארו שהתארים 'נאה וחסודה' לא מתפרשים רק על המראה החיצוני, אלא גם על מידות הנפש: 'נאה במעשיה וצנועה', ומציין המשבח את מידותיה הפנימיות. ושפיר דובר אמת הוא. וכן הוא במסכת כלה שם: 'דילמא נאה מבתי אבות וחסידה במעשיה'.

ואפשר לבאר באופן נוסף, וכן רמז ע"כ בט"ז הנ"ל, שכיון שמשבחים ואומרים כן לכל חתן, ועל כל כלה אומרים נוסח זה – ברור לכל שאין כוונת המשבחים לדייק ולתאר את הנתונים המציאותיים, ואין בכך איסור. ונמצאנו למדים מכך, שגם לסוברים שהאיסור הינו גם מחוץ לבי"ד, לא נאסר השקר בהיותו ידוע שכן ברור לכל שדבריו לא בהכרח מדוייקים ואמיתיים. וז"ל הט"ז: 'על זה תירצו ב"ה, דהא כבר נודע מנהג כל האדם שנוהגין שמי שלוקח מקח רע משבחין הרואים בעיניו כדי שלא יצטער, ואם כן אף כאן בודאי יבינו כל העולם שחסודה דקאמר, היינו בעיני החתן שלה'.

מסקנה: ישנה מחלוקת אם נאסר לשקר כשאין בכך רווח ממון. ואפשר שהכל מודים שאם הכל יודעים מהדיוח ומהשקר – לא נאסר כלל הדבר, ואף מידת הנפש אפשר שלא נפגמת מכך משום שנעשה בעיצה אחת עם ההנהלה, אולם יש לחשוש שירגיל עצמו בכך. ניתן לראות בשקר ידוע, כחלוקת משאבים ונהלי משרד, ולא כשקר שמבקש לכסות ולהערים ולהרויח שלא ביושר. דומה הדבר לכך, שבשל מניעים שונים תנאי העסקה יכללו הטבות מהמעסיק שלא יכללו במשכורת. כך הנהלה שמאפשרת לעובד לדווח עובדות לא נכונות, מורה שבשל שיקולים רחבים מבקשת לשמור על תנאי העסקה מוכרים ומקובלים, ודרכם ליתן לעובד תנאים מיטביים. (מצינו, שמחתימים עובד שלא ישתמש בתוכנות לצרכים אישיים, ובידוע שהכל 'עוברים ע"כ. וכיון שהחתימה נועדה לצרכים משפטיים ולא להגביל את השימוש בדבר, חתימתו לא אוסרת את השימוש בו).

ביד מנהל החברה או הממונה על העניין לאשר לעובד את ההתנהלות שלו. כשם שמנהל בי"ס יכול לומר למורה בשעת הצורך לצאת ליום חופש על חשבון משרד החינוך, כן יכול הסדרן של החברה לפטור עובד וליתן הקלות לעובד על חשבון ההנהלה, כיון שנתנו לו סמכויות להחליט גם בדברים בעלי השפעה ממונית. ושפיר יכול העובד להסתפק באישורו, אא"כ ניכר שהוא חורג מסמכותו.

שקר פאסיבי נאסר

יש מקומות שלא דורשים לדווח על שעות עבודה, אלא רק על חיסור ואיחור באם ארע. אל לו לעובד להעלות על דעתו כי שקר פאסיבי אינו כרוך באיסור. וברור שמחוייב לרשום כל חיסור ואיחור כדין, אא"כ היתה הסכמה ברורה שונה מלכתחילה.

הגמ' בשבועות בדף לא. דנה במקרה של תלמיד היושב בפני רבו בבית הדין, ורואה שהרב עומד לטעות בדין – חייב מדין 'מדבר שקר תרחק' להסב תשומת ליבו ולהעיר על כך. וכן אסרו שם להביא איש נשוא פנים ונכבד שיעמוד בצד העדים כנצב במקום (אף שאין בכוונתו להעיד אלא רק עומד שם), בכדי שהצד השני יראה את סוללת העדים ויתיירא, הרי שבכלל איסור תורה הוא מניעת הנחלת האמת ובכך שמאפשר לשקר להתרחש. ויש לדווח כדין על נוכחותו, אא"כ המעסיק המשלם מורה לו לא לדווח לפי נסיבות העניין.